

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-36>

УДК 338.484:477.84

Наталія ПАНЬКІВ

Національний університет "Львівська політехніка"

<https://orcid.org/0000-0002-9057-9612>

pankiv.natalia@gmail.com

М. СКРИПНИК

Національний університет "Львівська політехніка"

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті проаналізовано проблеми розвитку екологічного туризму в Україні та шляхи їх вирішення. Досліджено позитивні та негативні наслідки розвитку екологічного туризму та окреслено перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Зокрема, зацентровано, що загострення екологічних проблем туристичної діяльності вимагає пошуку нових векторів розвитку. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого розвитку, який задовольняє потреби сьогодення і не ставить під загрозу задоволення потреб майбутніх поколінь. Стратегія сталого розвитку фокусується на тому, аби втілити у реальність дві найважливіших мети. Насамперед, ефективне та раціональне використання ресурсів та їх потенціалу, а також оптимальне вирішення питань регіонального розвитку. Ці дві мети можуть бути реалізованими завдяки розвитку екологічного туризму, оскільки з'явиться можливість зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на навколишнє середовище, покращити добробут місцевого населення тощо.

Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно призведе до інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальної організації екотуристичної діяльності. Концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біологічної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для реорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий еколого-зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму.

Протягом останніх років сфера туризму в Україні переживає нелегкі часи. Пандемія Covid-19 стала викликом для туристичної індустрії, у зв'язку з чим в Україні популярнішими стали внутрішні подорожі, зокрема екотуристичні. Наступною жакливою подією для України стала війна. На даний час вже зафіксовано кілька сотень заборонених Женевською конвенцією злочинів проти довкілля внаслідок російської агресії, від початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію країни. Після нашої перемоги, в умовах зростання потреб населення в рекреації та туризмі, екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок застосування відповідних механізмів збалансованого природокористування, одним із яких є екологічно орієнтований туризм, що має на меті реалізацію концептуальних основ сталого розвитку.

Ключові слова: екологічний туризм (екотуризм), стратегія сталого розвитку, Україна, збереження довкілля, сталий розвиток туризму, екотуристична діяльність, навколишнє середовище, природно-заповідні території, туристичні природні ресурси, екологічно-орієнтований, соціально-економічні критерії, туристичний потенціал.

Natalia PANKIV, M. SKRYPNYK

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

ECOLOGICAL TOURISM AS A PRIORITY AREA OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES

The article analyzes the problems of ecological tourism development in Ukraine and ways to solve them. The positive and negative consequences of the development of ecological tourism are studied and the prospects for the development of ecological tourism in Ukraine are outlined. In particular, it was emphasized that the aggravation of environmental problems of tourism requires the search for new vectors of development. One of them is the application in tourism of the basic principles of the concept of sustainable development, which meets the needs of today and does not endanger the needs of future generations. The sustainable development strategy focuses on realizing the two most important goals. First of all, efficient and rational use of resources and their potential, as well as the optimal solution to regional development issues. These two goals can be achieved through the development of ecological tourism, as it will be possible to preserve the unique beauty of natural areas, reduce anthropogenic pressure on the environment, improve the welfare of local people, and more.

Ukraine has sufficient ecotourism resources, the use of which, along with the growing demand for tourism services, will naturally lead to the intensification of infrastructure development and territorial organization of ecotourism activities. The concept of ecotourism emphasizes the need to preserve natural and cultural heritage, and biodiversity and improve the ecological, social, and economic status of the regions visited by ecotourists. Ecological tourism should become a model for reorganization, and greening of the entire tourism industry. Sustainable ecologically balanced tourism should become not only a philosophy but also a leading management strategy for tourism development.

In recent years, the sphere of tourism in Ukraine has been going through difficult times. The Covid-19 pandemic has become a challenge for the tourism industry, making domestic travel, including ecotourism, more prevalent in Ukraine. The next terrible event for Ukraine was the war. Several hundred crimes against the environment prohibited by the Geneva Convention as a result of Russian aggression have been recorded since the beginning of the full-scale invasion of Russian troops into the country. After our victory, in the conditions of growing needs of the population in recreation and tourism, extensive and intensive interaction of society and nature, there is a well-founded need for systematic use of natural resources through the use of appropriate mechanisms of sustainable nature, one of which is ecologically oriented tourism, aimed at implementing the conceptual foundations of sustainable development.

Keywords: ecological tourism (ecotourism), sustainable development strategy, Ukraine, preservation of the environment, sustainable development of tourism, ecotourism activities, environment, nature reserves, tourist natural resources, ecologically oriented, socio-economic criteria, tourist potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Загострення екологічних проблем туристичної діяльності вимагає пошуку нових векторів розвитку. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого розвитку, який задовольняє потреби сьогодення і не ставить під загрозу задоволення потреб майбутніх поколінь. Управління туристичною сферою на засадах сталого розвитку ґрунтується на двох основоположних підходах: ощадливе використання природних ресурсів та мінімізації шкоди для довкілля; забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку туристичних регіонів. Розвиток екологічного туризму є надійним інструментом для розв'язання завдань сталого розвитку, оскільки, зберігаючи природу і залишаючись прибутковою галуззю економіки, має важливе соціальне значення [10].

Стратегія сталого розвитку фокусується на тому, аби втілити у реальність дві найважливіших мети. Насамперед, ефективне та раціональне використання ресурсів та їх потенціалу, а також, оптимальне вирішення питань регіонального розвитку. Ці дві мети можуть бути реалізованими завдяки розвитку екологічного туризму, оскільки, з'явиться можливість зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на навколишнє середовище, покращити добробут місцевого населення тощо. Раціональне використання природних і культурно-історичних туристичних ресурсів, дозволить уникнути багатьох негативних наслідків масового туризму, і зменшити негативний вплив людини на природне середовище. Потенціал екологічного туризму практично необмежений, проте для його становлення і розвитку потрібні суттєві капіталовкладення. Зокрема, розбудова інфраструктури для розвитку екологічного туризму, що дозволить забезпечити доступність унікальних куточків природи для туристів.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – розкрити сучасну інтерпретацію поняття екологічний туризм, дослідити значення екологічного туризму для сучасного розвитку туризму, проаналізувати основні принципи концепції сталого розвитку. Об'єкт дослідження – процес розвитку екологічного туризму, як пріоритетного напрямку сталого розвитку. Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних та прикладних засад управління розвитком екологічного туризму.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є діалектичний і абстрактно-логічний метод пізнання явищ та положень екологічної теорії. Для обґрунтування стратегічних напрямів управління розвитком екологічного туризму в контексті сталого розвитку використано формально-логічні методи – індукції та дедукції, порівняння, аналогій, моделювання, змістовно-логічні (аналізу та синтезу, гіпотетичний, історичний) та соціологічні (експертних оцінок, соціологічних опитувань) та методи логічного узагальнення.

Інформаційну базу наукового дослідження формують дані офіційної статистики, планові, звітні, аналітичні дані установ, організацій, матеріали періодичної преси з туризму, екології та сталого розвитку, що стосуються даної тематики та власні дослідження.

Практична значущість роботи: основні положення і рекомендації щодо розвитку екологічного туризму, як пріоритетного напрямку сталого розвитку призначені для практичного застосування обласними органами влади, а також працівниками сфери туризму.

1. Проблеми розвитку екологічного туризму в Україні та шляхи їх вирішення

Розвиток екотуризму в Україні пов'язаний з рядом проблем, які його супроводжують, власне, даний вид активного відпочинку знаходиться на стадії становлення. Успішне вирішення цих проблем, які мають екологічний, економічний та соціальний характер, визначає чи виправдає туризм статус екологічного, чи розвиватиметься належним чином в контексті загального сталого розвитку, на шлях якого Україна прагне стати. Розвиток екологічних видів туризму в Україні ускладнюється проблемами економічного і природного характеру: відсутності коштів та пошуку джерел їх надходження, та вплив на природне середовище. Але даний вид туризму може стати рушійним фактором сталого розвитку території. Варто визнати туризм, а особливо, екотуризм як важливу сферу економіки в країні, але він, на жаль, немає належних повноважень і не забезпечений людськими й фінансовими ресурсами. Є багато стримуючих факторів, які заважають розвитку екологічного туризму в Україні.

Перш за все, це відсутність чітких завдань та орієнтирів для екотуристичних програм і проєктів на національному рівні. Це веде до протиріч між завданнями, пов'язаними з охороною природи й розвитком, особливо, щодо охоронних територій і великих інфраструктурних проєктів. Варто підкреслити, що місцева влада відповідає за розвиток екотуризму й забезпечення сталого розвитку в рамках законодавства й програм розвитку туризму. [12].

Екологічний туризму може мати, як позитивний так і негативний вплив на навколишнє середовище, якщо ним не керувати належним чином (табл. 1)

Таблиця 1

Позитивні та негативні наслідки розвитку екологічного туризму

Типи впливів	Позитивні впливи / переваги	Негативні впливи / недоліки
Екологічні	Забезпечує максимальний стимул для збереження природних зон	Непряма шкода рослинності та порушення дикої природи
	Виступає за збереження та розвиток	Руйнування місць проживання
		Забруднення повітря, шум та відходи
		Порушення дикої природи
Виховування туристів, місцевих жителів стосовно екологічної етики	Масова комерціалізація природних ресурсів	
Економічні	Основні засоби іноземного заробітку	Витік доходу
	Збільшення можливостей працевлаштування для місцевих жителів	Інфляція
	Збалансування економічного розвитку з належним розподілом доходу в місцевих громадах	Збільшення нездорової економічної конкуренції та економічного розриву серед місцевих жителів
	Будівництво стійкої інфраструктури	
	Просування місцевої економіки	
Соціо-культурні	Пропаганда та збереження різноманітних місцевих культур, традицій, мистецтва, музики та іншої історичної та релігійної спадщини	Ризик культурної деградації через вторгнення інших культур
		Різні соціальні проблеми
	Освіта про важливість культурної спадщини	Вплив сезонності
	Диверсифікація культурної діяльності	Необґрунтована комерціалізація культурних атракцій
	Культурний обмін	Надмірна кількість туристів і неналежна їх поведінка

*сформовано авторами

Недостатньо розвинена інфраструктура (міжнародні транспортні об'єкти, дороги й дорожні позначення, громадський транспорт, готелі, гостьові будинки й пансіони) є серйозним бар'єром на шляху успішного розвитку екотуризму. Зокрема, для підвищення доступності для туристів великих природних об'єктів й територій, що охороняються, поруч з ними необхідно будувати об'єкти розміщення й громадського харчування. Створення та модернізація цієї інфраструктури, також забезпечує зайнятість і поліпшує якість життя місцевих громад. Ці фактори сприяють підтримці екотуризму з боку місцевого населення.

Екотуризм може й повинен розвиватися по всій території країни. При цьому охоронним територіям у концепції екотуризму приділяється особлива роль. У зв'язку з цим, виділення природних районів для охорони, є необхідним інструментом для розвитку екотуризму. Для належного розвитку й керування такими об'єктами варто визначити й реалізувати чіткі нормативи та критерії. Такі положення повинні бути включені в національне природоохоронне законодавство з метою недопущення неправильного розвитку туризму, при яких цим об'єктам може бути нанесено збиток.

Фахівці із планування розвитку туризму повинні враховувати, що розподіл туристів, їх діяльність на великій території може нанести навколишньому середовищу більше збитку, ніж концентрація туризму в певних районах, за умови, що приділяється належна увага дотриманню місцевого приймаючого потенціалу. Заохочення й стимулювання внутрішнього туризму є ключовим чинником для розвитку рентабельного й вигідного на регіональному та місцевому рівні екотуризму. Тому, варто розпочати зі swot-аналізу, методу виявлення факторів внутрішнього та зовнішнього середовища та поділу їх на основні чотири категорії (рис. 1) [7].

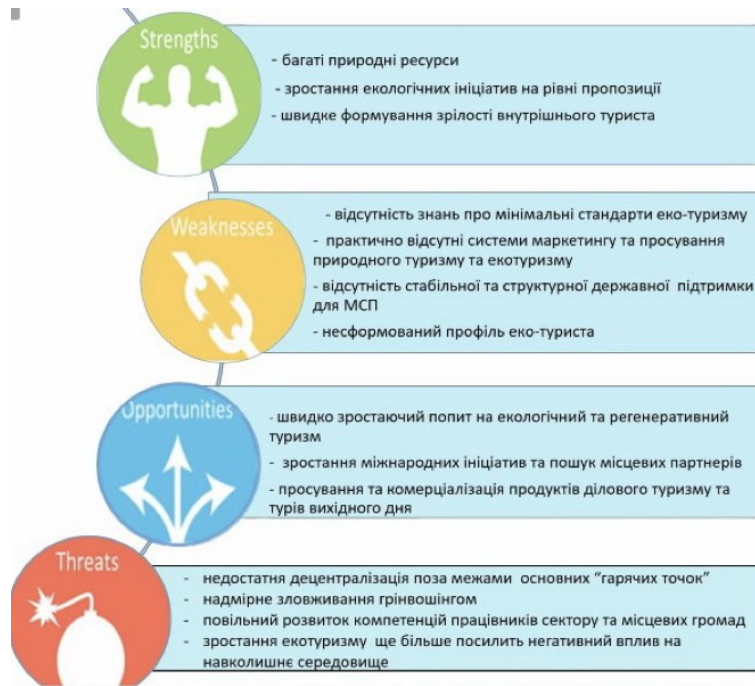

Рис. 1. Swot-аналіз екологічного туризму в Україні

*сформовано на основі основних положень [9].

Дуже важливо, при організації екотурів приділяти особливу увагу фізичній і психологічній безпеці туристів (у контексті захисту від природних катастроф, нещасних випадків, хвороб і злочинності). Потрібно передбачити надання медичної допомоги при нещасних випадках і хворобах. Для позитивного іміджу будь-якого туристичного центру чи об'єкта дестинації важливе значення має запобігання злочинності.

Забезпечення зайнятості місцевого населення повинне бути в центрі екотуристичної політики. У зв'язку з цим, для забезпечення належних знань і навичок варто організовувати спеціальні навчальні курси місцевих гідів. Важливими інструментами розвитку екотуристичних напрямків повинна стати комплексна політика й залучення всіх учасників туристичного процесу. Наприклад, створення мережі сільських садіб, що надають туристичні послуги, що буде в свою чергу стимулювати місцевих жителів і підвищуватиме якість туристичних послуг.

Відчувається нестача глибокого аналізу і дослідження потенційних можливостей, наявних на екотуристичному ринку. Є велика потреба в належному науковому забезпеченні. Екотуристична політика і програми розвитку повинні базуватися на дослідженнях й експертних оцінках, проведених місцевими науково-дослідними й навчальними закладами.

Україна володіє значним потенціалом для успішного розвитку екотуризму, проте, слід відзначити, що туристична діяльність в Україні не завжди базується на принципах сталого розвитку та збереження екологічної рівноваги. Головною проблемою на сучасному етапі становлення екотуризму в Україні є "greenwashing" або "зелене замилування", коли суб'єкти туристичної діяльності видають свої послуги за екологічні, обманюючи споживачів, створюючи умови недобросовісної конкуренції [4].

Перш ніж користуватись послугами туристичної організації, необхідно дослідити, чи дотримується вона програми збереження та покращення місцевої природи та культури. Зрештою, метою екотуризму є збереження навколишнього середовища, а також можливість для місцевої громади отримувати вигоду, як від індивідуальних мандрівників, так і від організованих турів. Відповідно, якщо установа надає перевагу прибутку над захистом довкілля і довгостроковою стійкістю навколишнього середовища, їх слід повністю уникати.

Мандрівникам слід розглянути можливість використання екологічно безпечних видів транспортних засобів, щоб споживати менше палива для зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Якщо це можливо, доцільно вирушати в піші походи або користуватися громадським транспортом замість того, щоб орендувати автомобіль. Тож проаналізуємо можливі варіанти вирішення проблем для подальшого розвитку екологічного туризму (рис. 2).

Протягом останніх років сфера туризму в Україні переживає нелегкі часи. Пандемія Covid-19 стала викликом для туристичної індустрії, у зв'язку з цим в Україні популярнішими стали внутрішні подорожі, оскільки для відновлення міжнародного туризму знадобиться деякий час. В умовах пандемії коронавірусу та необхідності дотримуватися карантинних обмежень і соціальної дистанції, стало доцільним розвивати саме екологічний туризм.

Наступною жакливою подією для України стала війна. Російські війська здійснюють удари по мирних українських містах та селах з різних напрямів, у тому числі зі сторони тимчасово окупованих Донбасу та Криму, а також північно-східного регіону. Напад на суверенітет та територіальну цілісність України є грубим порушенням Статуту ООН та основоположних норм і принципів міжнародного права.

Рис. 2. Шляхи вирішення проблем для розвитку екологічного туризму

*сформовано авторами на основі [16].

На даний час вже зафіксовано кілька сотень заборонених Женевською конвенцією злочинів проти довкілля внаслідок російської агресії, від початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію країни. З перших днів були зафіксовані обстріли та бомбардування промислових та енергетичних об'єктів, підпали лісів, підриви нафтобаз, забруднення Чорного та Азовського морів. Будь-яка війна несе величезні екологічні загрози для населення, але бойові дії в Україні можуть призвести до особливо катастрофічних наслідків для навколишнього середовища.

Для України характерна суттєва різноманітність природних умов і багатство еколого-рекреаційних ресурсів. Важливе рекреаційне туристичне значення мають – заповідні території, хоч їх основне призначення – збереження типових для даної зони об'єктів, а також для збереження і відновлення цінних та унікальних природних комплексів чи їх важливих складових елементів. *На даний час, бойові дії охопили третину площ природно-заповідного фонду України.* Значних втрат при цьому зазнають і природоохоронні об'єкти – заповідники, національні парки, зоопарки. Про це пише LB.ua з посиланням на дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, що оприлюднені на сайті Верховної Ради України. “Агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км (1,24 млн га), що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України”, – йдеться у повідомленні. Багато регіонів України, зокрема Київська, Харківська, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Луганська, Донецька, Херсонська та інші області, охоплені воєнними діями унаслідок російської агресії. Реальний рівень шкоди об'єктам природно-заповідного фонду через війну оцінити не можливо. Адже в багатьох місцях тривають активні бойові дії, створюються численні обмеження для природоохоронної діяльності на тимчасово окупованих територіях [11].

Після нашої перемоги, в умовах зростання потреб населення в рекреації та туризмі, екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок застосування відповідних механізмів збалансованого природокористування, одним із яких є екологічно орієнтований туризм, що має на меті реалізацію концептуальних основ сталого розвитку.

2. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні

Розвиток екологічного туризму в Україні на сучасному етапі є доволі перспективним в багатьох регіонах країни, завдяки їх унікальним природним ресурсам та прагненню населення до відпочинку на природі. На жаль, в Україні не існує чіткої нормативно-правової бази і концепції розвитку екологічного туризму. В свою чергу, відсутність важелів державного впливу на регулювання екологічного туризму призводить до руйнування важливих складових навколишнього середовища. Так як у деяких туристичних

місяцях нормативні акти діють слабо або взагалі ігноруються, що і призводить до переважання недоліків екологічного туризму над перевагами.

Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні наступні:

1. Зростання туристичного потенціалу країни.
2. Взаємодія державних та приватних структур.
3. Доступність туристичних послуг для всього населення, незалежно від віку, статі, доходу та ін.
4. Підвищення екологічної свідомості населення через екологічно просвітницьку діяльність.
5. Сприяння розвитку сфери послуг в регіонах.
6. Розробка нових туристичних маршрутів.
7. Виробництво та поширення місцевої продукції.
8. Поновлення етнічних традицій.
9. Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в сільській та приміській місцевості.
10. Організація зайнятості місцевого населення регіонів розвитку екотуризму.
11. Забезпечення раціонального використання природно-рекреаційних та культурно-історичних ресурсів.

Головними чинниками, що стримують розвиток екологічного туризму є перш за все організаційні та економічні. Слід наголосити на неточності розуміння екотуризму населенням, погану рекламу та застарілість матеріальних ресурсів, а також популяризацію туроператорами виїзного туризму та скорочення в'їзних туристів, що не дають змоги розвиватись внутрішньому туристичному ринку (рис. 3) [1].

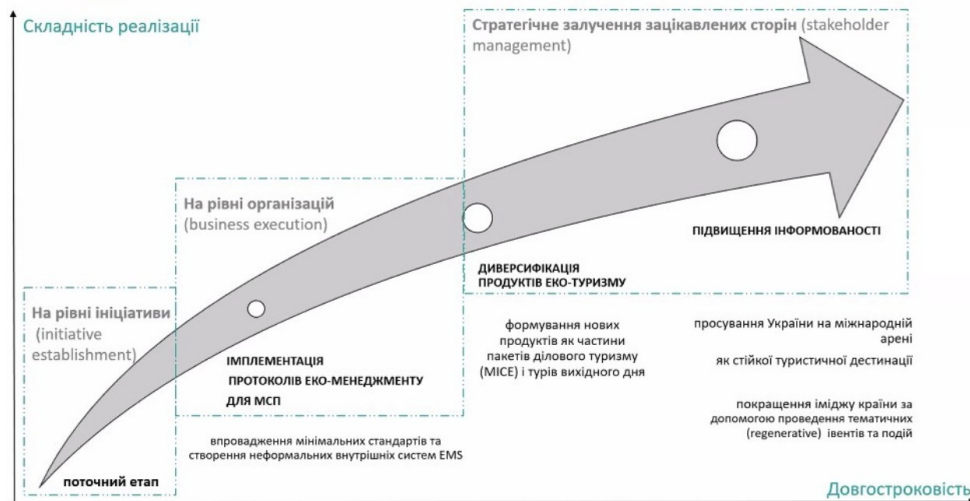

Рис. 3. Етапи реалізації екологічного туризму в Україні

*сформовано авторами на основі [14].

Таким чином, ефективне функціонування туристичного ринку полягає у взаємодії кожної складової механізму. Саме в цьому і проявляється сутність оцінювання ефективності процесу формування та розвитку туристичної індустрії як на регіональному, так і державному рівнях. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток екологічного туризму в Україні – один з найперспективніших шляхів покращення стану природо-заповідного фонду та інших природних територій.

Організація екологічного туризму допомагає збереженню природно-заповідного фонду країни, підвищенню рівня екологічної культури туристів, позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне – не потребує значних інвестицій. Втім, для зацікавлення потенційної аудиторії потрібно розробити маркетингову стратегію, що дозволить популяризувати екотуризм. Адже, на сьогодні реклама екологічного туризму в країні майже відсутня. Тож, за умов постійного розвитку та вдосконалення цього напрямку, він може стати одним з конкурентоспроможних видів туризму в Україні.

Позитивний ефект факторів на розвиток та становлення екотуризму забезпечує країні високі економічні результати: стабільний розвиток економічної діяльності та успішне вирішення соціальних питань. Проте, процес сильно гальмує складна логістика - якість доріг в Україні, нажаль, залишає бажати кращого. Справу ускладнює і те, що чиновники, туристичні агенції та інші представники індустрії часто спрощують трактування поняття екотуризму, зараховуючи до екологічних подорожей будь-які виїзди за місто на природу. Наслідуючи приклад європейської туристичної практики у країні почали з'являтися нові форми екотуризму, такі як природні парки, еко-курорти, екокотеджі, екостежки, глемпінги та інші цікаві варіанти.

- Еталонна модель *еко-комплексу* має добре підготовлений персонал та професійних путівників, які спілкуються з гостями закладу. Розташовані на незайманих природних територіях, часто мають значне

екологічне значення та потужні програми захисту навколишнього природного середовища. Підтримують етичну практику працевлаштування та сприяють розвитку місцевої економіки. Застосовують найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами. В Україні є достатня кількість природно-заповідних територій, водних об'єктів, печер, гір, різноманітні рослини та тварини. В кожній області є свої особливі рекреаційні ресурси, тому, екотуризм може бути розвинений по всій території України, більш того, уся наявна матеріальна база для розміщення вже є (готелі, санаторії, бази відпочинку, ін.) і з кожним роком з'являються нові еко-готелі.

- *Еко-курорт* – візуально та за конструкторським рішенням схожий на еталонну модель, однак відрізняється за призначенням і зазвичай розташований біля водних об'єктів і орієнтований на надання розважальних послуг та інших особистих послуг (природні оздоровчі спа центри, заняття йогою, тощо).

- *Еко-котеджі та кемпінги* – невеликі будиночки, які розташовані в природних районах, з мальовничими краєвидами, зазвичай побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом. Багато з них адаптовані та утримуються для проживання. Протягом останніх кількох років “глемпінг” став одним із тих популярних брендів туристичної галузі, що набув великої популярності серед мандрівників. Поєднуючи слова “гламур” та “кемпінг”, ця тенденція зросла, оскільки підйом масового туризму змусив більше людей сприйняти екологічний дух відповідальних подорожей.

- *Сільські еко-комплекси* – прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіді – місцеві жителі, що не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не зовсім ізольовано від цивілізації.

- *Еко-ферми* – сільські проекти, що використовують фермерські будинки, та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проекти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад [13].

Отже, *екологічні готелі* – готелі майбутнього, які здатні покращувати стан природного середовища, виховувати в суспільстві екологічну свідомість та відповідальність. Інноваційні методи по впровадженню екологічної політики в готельну індустрію сприяють, перш за все, реалізації соціальних цілей, а вже потім являються інструментом підвищення рентабельності та конкурентоспроможності готельного підприємства.

З розвитком екологічного туризму створюються суспільні блага, він визначається, як пріоритетний сектор диверсифікації аграрного сектору економіки і підтримки добробуту сільського населення. Але вимагає особливих заходів під час довготривалих обмежень руху як внутрішніх так і зовнішніх туристичних потоків. В сучасних умовах головним туристичним трендом претендують стати так звані мікролокації, суть яких полягає в коротких відпустках ближче до дому далеко від популярних туристичних маршрутів, це зекономить час, гроші та знизить вплив подорожей на навколишнє середовище.

Екологічні оздоровчі стежки та зелені дороги створюють можливості для здорового відпочинку та транспорту, забезпечуючи людям різного віку привабливі, безпечні, доступні та дешеві або безкоштовні місця. Використовуються для велосипедних прогулянок, походів, пробіжок чи катання на ковзанах, такі маршрути допомагають людям різного віку вести здоровий спосіб життя. Лінійні зелені насадження, включаючи стежки та зелені доріжки, мають усі традиційні переваги збереження зелених насаджень, але також мають додаткові переваги через їх лінійний характер. Як інструмент для збереження навколишнього середовища, зелені доріжки та стежки допомагають зберегти важливі природні ландшафти, забезпечують необхідні зв'язки між фрагментованими середовищами існування та сприяють збереженню біорізноманіття.

Перспективною є ідея *еко-парку* – це повноцінна інтегрована біосферна програма для будь-якої ділянки, яка забезпечує стійкість на всіх рівнях. Модель відповідає і перевершує всі соціальні, економічні, екологічні, архітектурні та агроекологічні міжнародні стандарти. Він є самодостатнім з точки зору енергетичної, водної та продовольчої безпеки та є економічно стійким. Велика увага приділяється тому, щоб ці конструкції були спроектовані з найвищою тепловою ефективністю та принципами природного освітлення. Вибір матеріалу ретельно перевіряється з точки зору токсичності та екологічно відповідальних ресурсів. Усі еко-парки мають сувору політику без відходів. Є моделлю не тільки для програм соціальної відповідальності на рівні громад, але й для того, як найкраще вирішувати питання продовольчої безпеки та здоров'я громади в одній повністю інтегрованій системі.

Розуміння перешкод, з якими стикаються місцеві туристичні підприємства у використанні нових технологій, щоб привернути увагу потенційних відвідувачів до своїх громад, вимагає детального розуміння того, як мандрівники використовують цифрові технології. Тенденції, вказують на те, що мандрівники все частіше використовують цифрові технології, як джерела детальної інформації при виборі напрямків для екотуризму. Тому, важливою є здатність місцевих громад імплементувати ці конкурентні переваги, які пропонують цифрові технології, у туристичні підприємства [17].

Додаток “Розумний екотуризм” належить до інноваційних інструментів і підходів для покращення практики та досвіду екотуризму. Розумний додаток, що фокусує увагу на аспекті екотуризму, з'явився в результаті зростання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і потреби в сталості. Розробка розумного додатка, пов'язаного з екотуризмом, який би систематично керував інформацією, щоб прискорити навчання та допомогти у проведенні рекламних кампаній, і таким чином створити розуміння та

обізнаність серед людей, щоб вони відповідально ставилися до екотуризму. Розумний додаток дає змогу людям дізнатися про збереження навколишнього середовища та збереження місцевих громад.

Україна, особливо західна її частина, багата природними ресурсами, культурною спадщиною та унікальним, колоритним способом життя. Поширення інформації про такий вид туризму в мережі Інтернет, сприятиме активному розвитку екотуризму. Це надасть можливості для еко-туристичного бізнесу в Україні щодо розробки ефективного, розумного додатка, адже, на сьогодні реклама екологічного туризму в країні недостатня. Тож, за умов постійного розвитку та вдосконалення цього напрямку, він може стати одним з конкурентоспроможних видів туризму країни.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що екологічний туризм, як перспективний напрям індустрії туризму розвивається швидкими темпами в умовах індустріалізацій і урбанізацій населення. При раціональній відповідальній організації екотуризм може забезпечити реальну фінансову підтримку природо-охоронним територіям і підвищити значення природних ділянок, які повинні зберігатися в недоторканому вигляді. Сучасна концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біологічної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий екологічно зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму країни, а також, однією із пріоритетних цілей на державному рівні, тому є перспективним напрямком на сучасному етапі становлення туристичної діяльності в Україні [2].

3. Програма розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні “Зелений крок в майбутнє”

Основні тенденції розвитку туристичної сфери регіонів України свідчать про подальше нерациональне використання їх природно-ресурсного потенціалу. З одного боку, має місце дисбаланс при їх використанні, а з іншого – існує необхідність у розробці програм та механізмів по залученню природних ресурсів у господарський обіг на основі еколого-економічного підходу. Надмірна експлуатація окремих видів природних ресурсів потребує перегляду пріоритетів, їх використання в галузях економіки та розробки чітких стратегій управління розвитком туризму регіонів. У планах екологічного туризму, диверсифікація економічної та екологічної діяльності шляхом започаткування та розвитку організованої практики екологічного туризму. Підвищення якості життя місцевих жителів за рахунок економічних вигод, які забезпечує екологічний туризм, збільшення участі у збереженні середовища проживання, підвищення екологічної свідомості. Вони мають бути спрямовані на збереження природних, культурних та історичних ландшафтних цінностей і передачу їх наступним поколінням та популяризацію планування екотуризму за підтримки і участі відповідальних та суміжних організацій.

Трендом туристичного розвитку сьогодні є перехід моделі відпусткового циклу до індивідуалізованого рекреаційного попиту та задоволення інтелектуальних запитів через нішеві види туризму: на зміну концепції трьох “S” (“sun – sea – sand” (“сонце – море – пісок”), тобто пляжного відпочинку, прийшла концепція трьох “L” (“lore – landscape – leisure” (“знання/національні традиції – пейзаж – дозвілля”). Саме ця формула відкриває суть екологічного туризму.

В контексті такого підходу, сьогодні можна достатньо впевнено стверджувати, що для ряду регіонів України, де територіальне поєднання природних умов і ресурсів рекреаційно-туристичного призначення має явно виражений характер, в стратегії регіонального розвитку виправданим може бути винятковий акцент на вдосконалення і активний розвиток “зеленої туристичної індустрії”. Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. У зв'язку з цим державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій [5].

Екологічні принципи розвитку сталого туризму наголошують на раціональному використанні ресурсів, що передбачає: мінімізацію та утилізацію відходів, впровадження систем очищення та повторного використання води, матеріалів та інноваційних технологій з мінімальним впливом на природне і культурне середовище, ефективне і заощаджуване використання енергії та альтернативні джерела енергії, шкідливий вплив транспорту, активне використання його екологічних видів, також велика увага приділяється збереженню біорізноманіття.

Формування нової програми розвитку екологічного туризму в Україні у Карпатському регіоні “Зелений крок в майбутнє” базується на стійкості і збереженні використовуваних природних ресурсів довкілля. В свою чергу, вдосконалюючи систему подорожей та застосування альтернативних, тобто екологічно-стійких способів здійснення туристичної діяльності (рис. 4).

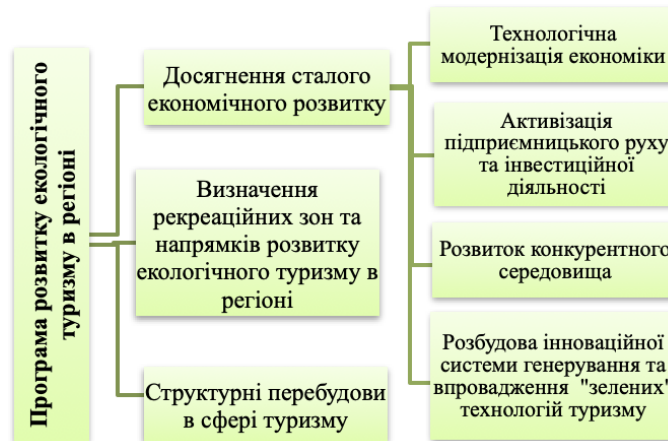

Рис. 4. Передумови формування програми розвитку екологічного туризму в регіоні

*розроблено авторами

Розробка стратегії управління розвитком регіону базується на основних сформованих напрямках екологічно безпечної політики і потребує суттєвої адаптації існуючих у нашій країні норм і вимог до загальноєвропейських стандартів. До прикладу, природні умови Карпатського краю є дуже сприятливими для розвитку багатьох напрямів екотуризму – пізнавального, пригодницького, сільського, оздоровчого, зимового, гірського, дитячого, молодіжного, сімейного, мандрівного (пішохідного, кінного, велосипедного) та відновлюваного – ретрит туризму. Цьому сприяють гірський пейзаж з видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу, м'який клімат, чисте повітря, насичене ароматом розкішно квітучої навесні і влітку рослинності, мережа гірських потічків та джерел чистої води серед яких чимало мінеральних [8].

Щодо економічних та екологічних вирішень проблем гірського краю. В першу чергу він здатний радикально змінити сферу зайнятості людей, дохідність населення, наповнення бюджету. Вирішуючи проблеми санітарного стану сіл, міст, приведення в порядок доріг, вулиць, їх озеленення. В результаті зростає привабливість територій, потік туристів, розвивається виробництво предметів споживання, оскільки попит появляється з боку туристів. Цілком зрозуміло, що фінансові ресурси виступають рушійною силою будь-якого розвитку, в тому числі інноваційно-екотуристичного. Тому, є потреба пошуку джерела для фінансування розвитку екотуризму в регіоні.

Орієнтований на екологічно свідомі методи проектування, відповідне використання природної вентиляції, використання матеріалів з тривалим терміном служби та низьким рівнем обслуговування, оптимізоване використання сонячної енергії та системи збору дощової води було запропоновано вдосконалити в майбутньому з урахуванням різних кліматичних умов.

Доцільно підкреслити деякі аспекти вище означених питань, впровадження яких дозволить спрямувати розвиток туризму по стійкому збалансованому шляху:

- активізація загальної державної політики в сфері екотуризму;
- фінансова підтримка з боку держави, та регіональних органів влади;
- вдосконалення системи регулювання діяльності з екотуризму;
- вдосконалення системи інформаційного і рекламного забезпечення;
- проведення відповідності із різними міжнародними стандартами ведення екотуристичної діяльності;
- залучення різноманітних видів інвестицій;
- створення належної інфраструктури;
- поліпшення якості обслуговування туристів на основі стандартизації, сертифікації і ліцензування діяльності екотуризму;
- забезпечення якісної підготовки висококваліфікованих кадрів та їх залучення до цієї справи [3].

Основні завдання програми розвитку екологічного туризму “Зелений крок в майбутнє” окреслено в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні завдання програми розвитку екологічного туризму “Зелений крок в майбутнє”

Вдосконалення нормативно-правової бази	Фінансове та матеріально-технічне забезпечення	Рациональне використання природних туристичних ресурсів	Стійкий розвиток туристичних територій та об'єктів, місцевих громад	Підвищення конкурентоспроможності українського ринку екотуризму
Пропаганда активного та здорового способу життя	Збільшення екотуристичного продукту	Збереження біорізноманіття та унікальних ландшафтів	Підвищення якості надання послуг та рівня безпеки туристів	Кадрове забезпечення і розвиток інфраструктури

*сформовано авторами

Отже, після впровадження на належному рівні вищезазначених норм для раціонального використання природних ресурсів і безпечного розвитку туризму, зокрема – екотуризму – можна спрогнозувати перспективу досягнення стійкості і високорентабельності, сфери, яка полягає в наступному:

- збільшення туристичного потенціалу регіону;
- збереження і забезпечення раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів;
- забезпечення доступності туристських ресурсів для всіх прошарків населення, як вітчизняних так і іноземних;
- стимулювання зацікавленості у місцевого населення сприяти такій політиці;
- підвищення ефективності взаємодії державних і приватних структур у сфері екотуризму [6].

Екотуризм, як інноваційний напрям у туристичній діяльності активно розвивається в Карпатському регіоні. Звичайно, це потребує розвитку маркетингової діяльності, потужної фінансової підтримки як з боку держави, а також зарубіжних інвесторів. Розвиток екотуризму здатний розв'язати цілу низку соціально-економічних та екологічних проблем гірського краю. Все це формує нове мислення, активізацію інноваційної економічної діяльності місцевого населення. Саме тому, вдосконалення систем фінансування і кредитування у розвитку екотуризму в гірському Карпатському регіоні, їх сучасну потребу, а відповідно, і недостатній стан туристичного господарства у цих краях слід подолати і залучити резерви його розвитку.

Оскільки туризм є енергоємним сектором, він може прискорити перехід до збільшення частки відновлюваної енергії в глобальному енергетичному балансі. Заохочуючи інвестиції в екологічно чисті джерела енергії, екотуризм може допомогти зменшити викиди парникових газів, пом'якшити зміни клімату та сприяти доступу до енергії для всіх. Енергетика займає центральне місце майже в кожній великій проблемі та можливостях, тому, доступ до енергії є вирішальним для досягнення майже всіх Цілей сталого розвитку.

Ціль 1 – Подолання бідності: у всіх формах залишається однією з найбільших проблем, можливість покінчити з енергетичною бідністю.

Ціль 2 - Досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Ціль 4 – Якісна освіта: забезпечення освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.

Ціль 6 – Чиста вода та належні санітарні умови: забезпечує енергію для перекачування води для зрошення, обробки сільськогосподарських культур, для чистого пиття та гігієнічної санітарії.

Ціль 7 – Доступна та чиста енергія. Послуги та інфраструктура охорони здоров'я потребують сталої енергії; вразливість здоров'я та доступ до енергії часто поєднуються.

Ціль 8 – Гідна праця та економічне зростання: можна отримати доступ до джерел енергії, які раніше були недоступні.

Ціль 9 – Промисловість, інновації та інфраструктура. Створення стійкої інфраструктури, сприяння сталій індустріалізації, інноваціям.

Ціль 10 – Зменшення нерівності : доступ до енергії не є рівним у всьому світі або в країнах.

Ціль 12 – Відповідальне споживання та виробництво: стала енергетика може відокремити економічне зростання від погіршення стану навколишнього середовища.

Ціль 13 – Дії щодо клімату : ми повинні відокремити використання енергії від викидів шляхом декарбонізації наших джерел енергії та скорочення викидів від енергії, щоб зменшити зростання глобальної температури.

Ціль 15 – Захист екосистем: відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття.

Ціль 16 – Мир і справедливість: енергія є життєво важливою для відновлення в постконфліктних умовах [15].

Отже, екологічний туризм доцільно розвивати, щоб допомогти прискорити перехід до відновлюваної енергії, збільшити його частку в глобальному енергетичному балансі, допомогти зменшити викиди парникових газів, зробити внесок у інноваційні, енергетичні рішення регіональних та віддалених районах та забезпечити надійну енергію. Загалом, спектр екологічно спрямованих видів туризму, які можна було б успішно розвивати в регіоні Українських Карпат, дуже широкий, однак, недостатньо інвестицій та зваженої рекламною політикою. Перспективними напрямками туристичного бізнесу в регіоні Українських Карпат та України загалом, доцільно вважати розвиток екотуризму та сільського, зеленого туризму. Важливо стимулювати міжнародні туристичні прибуття та впроваджувати у практику різноманітні екзотичні види туризму. В той же час, необхідною умовою такого сценарію розвитку регіону має бути збереження його біорізноманітності природи, яка буде виступати базовим природним капіталом – основою бізнесу. Це потребує потужної інформаційно-просвітницької системної діяльності на основі впровадження та методології формування Карпатської екомережі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, у статті узагальнено теоретичні положення та сформовано практичні рекомендації, щодо розробки науково-методологічних основ формування стратегії сталого розвитку екологічного туризму. Проаналізовано проблеми розвитку екологічного туризму в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення. Досліджено позитивні та негативні наслідки розвитку екологічного туризму та окреслено перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Також, слід відмітити саме важливість природних джерел енергії на сучасному етапі розвитку. Все більше працівників туристичної індустрії акцентує увагу на ефективності використання природних джерел енергії у діяльності своїх підприємств, а також на їх внеску в глобальні енергоресурси. Попит на такий тип енергоресурсів з кожним роком зростає, тим самим підвищує стійкий розвиток туристичної сфери.

За результатами досліджень встановлено, що Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд із зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно призведе до інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальної організації екотуристичної діяльності. Концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біологічної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий еколого-зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму.

Екологічний туризм є невід'ємною частиною збалансованого розвитку територій і розглядається як ефективний інструмент державної політики у сфері рекреації та засіб економічного розвитку як окремих регіонів, так і цілих країн. В Україні сталий екотуризм найбільш доцільно розвивати за двома напрямками. Перший – це екологічна рекреація, тобто популяризація рекреацій в межах міста та приміського довкілля. Другий, пов'язаний із створенням на природо-господарських територіях еко-зон, що прилягають до природоохоронних територій, тобто, спеціальних екотуристичних зон.

Наголошено, що протягом останніх років сфера туризму в Україні переживає нелегкі часи. Пандемія Covid-19 стала викликом для туристичної індустрії, у зв'язку з цим в Україні популярнішими стали внутрішні подорожі, зокрема екотуристичні. Наступною хвилюючою подією для України стала війна. На даний час вже зафіксовано кілька сотень заборонених Женевською конвенцією злочинів проти довкілля внаслідок російської агресії, від початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію країни. Після нашої перемоги, в умовах зростання потреб населення в рекреації та туризмі, екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок застосування відповідних механізмів збалансованого природокористування, одним із яких є екологічно орієнтований туризм, що має на меті реалізацію концептуальних основ сталого розвитку.

Література

1. Воробйова О. А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / О. А. Воробйова // Екологічні науки. – 2012. – № 2. – 128 с.
2. Гальків Л.І. Стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні / Л.І. Гальків, О.В. Килин, Н.М. Стручок // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2015. – Т. 20. Вип. 3. – С. 189–193.
3. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Герасименко В.Г. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 261 с.
4. Грищенко О.Ф. Використання грінвошингу як технології екологізації бізнесу: поняття, детермінанти та драйвери / О.Ф. Грищенко, Є.О. Голишева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2020. – Вип. 46. – С. 47-54.
5. Дикий О.В. Основні пріоритети та механізм стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону / О.В. Дикий // Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – С. 71-76.
6. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія / Загорський В.С. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. – Управління туристичними дестинаціями : підручник / Корж Н. В., Басюк Д. І. – Вінниця : «ПП»ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.
8. Манівчук Ю.В. Інноваційні підходи до формування конкурентоздатності екотуристичних послуг в Карпатах / Ю.В. Манівчук, О.Г. Мателешко // ЕКОТУРИЗМ І СТАЛІЙ РОЗВИТОК У КАРПАТАХ : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Рахів, 2007. – С. 205-210.
9. Онлайн-форум «Екотуризм в Україні: тренд наступного десятиліття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://compass-tour.com.ua/?m0prm=2&show=974>
10. Паньків Н.Є. Перспективи використання туристично-рекреаційних ресурсів для розвитку екологічного та зеленого (сільського) туризму в Чернівецькій області / Н.Є. Паньків // Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування : колективна монографія / за науковою редакцією^[1] Мальованого Мирослава Степановича. – Львів : ТзОВ "ЗУКЦ" 2020. – С. 537-562.

11. Паньків Н.Є. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ / Н.Є. Паньків // Креативний простір України та світу : кол. моногр. – Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2022. – С. 154-162.

12. Пахля А.І. Проблеми та розвиток екологічного туризму в Україні / Пахля А.І. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10–12 жовтня 2007 р. – Київ : Держтуризмкурортів. – 24 с.

13. Ecolodge Types and Definitions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldwideecolodges.com/wp/ecolodge-exp-2/>

14. EMAS The Eco-Management and Audit Scheme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm

15. Sustainable Development Goals [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://knowledge.org.ua/cili-stalogo-rozvitku>

16. TIES [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ecotourism.org/>

17. The Information Technologies in the Competitiveness of the Tourism Sector Conference: International Conference on Information Technology & Systems (ICITS 2018)

References

1. Vorobiova O. A. Ekolohichniy turizm yak chynnyk staloho rozvytku pryrodno-zapovidnykh terytorii / O. A. Vorobiova // Ekolohichni nauky. – 2012. – № 2. – С. 128 s.

2. Halkiv L.I. Stan ta perspektyvy rozvytku ekolohichnoho turizmu v Ukraini / L.I. Halkiv, O.V. Kylyn, N.M. Struchok // Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. – 2015. – Т. 20. Вип. 3. – С. 189–193.

3. Herasymenko V.H. Otsinka turystychno-rekreatsiynoho potentsialu rehionu / Herasymenko V.H. – Odesa: ONEU, 2016. – 261 s.

4. Hryshchenko O.F. Vykorystannia hrinvoshynhu yak tekhnolohii ekolohizatsii biznesu: poniattia, determinanty ta draivery / O.F. Hryshchenko, Ye.O. Holysheva // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment. – 2020. – Vyp. 46. – С. 47-54.

5. Dykyi O.V. Osnovni priorytety ta mekhanizm stratehichnoho planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu / O.V. Dykyi // Efektyvna ekonomika. – 2011. – № 11. – С. 71-76.

6. Zahorskyi V.S. Kontseptualni osnovy formuvannia systemy upravlinnia stalym rozvytkom ekoloho-ekonomichnykh system : monohrafiia / Zahorskyi V.S. – Lviv : LRIDU NADU, 2018. – Upravlinnia turystychnymy destynatsiiami : pidruchnyk / Korzh N. V., Basiuk D. I. – Vinnytsia : «PP«TD Edelweis i K», 2017. – 322 s.

8. Manivchuk Yu.V. Innovatsiini pidkhody do formuvannia konkurentozdatnosti ekoturystychnykh posluh v Karpatakh / Yu.V. Manivchuk, O.H. Mateleshko // EKOTURYZM I STALYŬ ROZVYTOK U KARPATAKh : materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. – Rakhiv, 2007. – С. 205-210.

9. Onlain-forum «Ekoturizm v Ukraini: trend nastupnoho desiatylittia» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://compass-tour.com.ua/?m0prm=2&show=974>

10. Pankiv N.Ie. Perspektyvy vykorystannia turystychno-rekreatsiynykh resursiv dlia rozvytku ekolohichnoho ta zelenoho (silskoho) turizmu v Chernivets'kii oblasti / N.Ie. Pankiv // StalyŬ rozvytok: zakhyst navkolyshnoho seredovyshcha. Enerhooshchadnist. Zbalansovane pryrodokorystuvannia : kolektyvna monohrafiia / za naukovoii redaktsiieiu Malovanoho Myroslava Stepanovycha. – Lviv : TzOV "ZUKTs" 2020. – С. 537-562.

11. Pankiv N.Ie. KhARAKTERYSTYKA EKOTURYSTYCHNOHO POTENTsIALU UKRAINY V UMOVAKh VIINY / N.Ie. Pankiv // KreatyvnyŬ prostir Ukrainy ta svitu : kol. monohr. – Kharkiv : SH NTM «NovyŬ kurs», 2022. – С. 154-162.

12. Pakhliia A.I. Problemy ta rozvytok ekolohichnoho turizmu v Ukraini / Pakhliia A.I. // Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 10–12 zhovtnia 2007 r. – Kyiv : Derzhturizmcurortiv. – 24 s.

13. Ecolodge Types and Definitions [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://worldwideecolodges.com/wp/ecolodge-exp-2/>

14. EMAS The Eco-Management and Audit Scheme [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm

15. Sustainable Development Goals [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://knowledge.org.ua/cili-stalogo-rozvitku>

16. TIES [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://ecotourism.org/>

17. The Information Technologies in the Competitiveness of the Tourism Sector Conference: International Conference on Information Technology & Systems (ICITS 2018)